

زیبایی‌شناسی هنری در داستان‌های قرآن

عزیزه فروردین

زیبایی‌شناسی هنری در داستان‌های قرآن

کد: ۸۵۰

نویسنده: عزیزه فروردین

ناشر و تهیه‌کننده: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

لیتوگرافی: سروش مهر

چاپ و صحافی: نگارش

نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۳

شمارگان: ۱۵۰۰

بها: ۱۲۰۰ تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

پست الکترونیکی: Email: IRC@IRIB.COM

تلفن: ۲۹۳۵۸۰۳ و ۲۹۱۰۶۰۲ شماره: ۲۹۳۳۸۹۲

شابک: ۱-۶۴-۸۶۰۶-۹۶۴-۱ \ ISBN: 964-8606-64-1

فهرست مطالب

۱	 دیباچه
۳	 پیش‌گفتار

● بخش اول: زیبایی و هنر در داستان‌های قرآن

۱۱	 ۱. قرآن جلوه جمال الهی
۱۴	 جمال انسان کامل در قرآن
۱۵	 جلوه‌هایی از زیبایی‌های وجودی انسان
۱۶	 زیبایی ایمان
۱۸	 ۲. جلوه‌های زیبا در داستان‌های قرآن
۱۸	 الف) خداجویی و کمال‌طلبی
۲۳	 ب) زیبایی حیات و زندگی
۲۶	 ج) عشق و دوست داشتن
۲۸	 ۳. زیبایی هنری در ساختار داستان‌های قرآن
۲۹	 الف) گوناگونی روش‌ها
۳۰	 ب) نظم و انسجام
۳۲	 ج) برجسته‌سازی سنت‌های الهی و معجزه‌های پیامبران
۳۶	 د) گزینش صحنه‌های اثرگذار
۴۰	 ه) اعجاز در ارائه هنرمندانه داستان

● بخش دوم: رسالت هنر در داستان‌های قرآن

۴۵	۱. ایجاد رابطه زنده و پویا با مخاطب.....
۴۵	الف) عناصر محتوایی مؤثر در ایجاد ارتباط فعال.....
۴۸	ب) عناصر ساختاری مؤثر در ایجاد ارتباط فعال.....
۵۳	ج) تجلی ارتباط فعال مخاطب با داستان.....
۵۴	۲. انگیزش عاطفی مخاطبین.....
۵۶	الف) امید بخشی.....
۵۸	ب) بیزاری از جلوه‌های زشت و گرایش به زیبایی‌ها.....
۶۰	ج) مسئولیت بخشی.....
۶۲	د) تثبیت قلب پیامبر ﷺ و تقویت روحی مسلمانان.....
۶۵	۳. تبشیر و انذار.....
۶۵	الف) جلوه‌های زیبایی از انذار و تبشیر.....
۷۰	ب) جلوه‌های انذار (گفت‌وگوهای عبرت‌آموز).....
۷۳	ج) جلوه‌های تبشیر.....
۷۷	۴. انتقال پیام.....
۷۸	الف) چند نمونه از پیام‌های قرآنی.....
۸۳	ب) موانع دریافت پیام‌های هدایتی.....
۹۱	ج) راه کارهای تربیتی.....
۹۳	د) راه کارهای دیگر تربیتی در داستان‌های قرآن.....
۹۳	ه) ارائه الگوهای تربیتی و اخلاقی.....

● بخش سوم: عناصر داستانی در تصاویر قرآنی

۹۹	۱. شخصیت‌ها.....
۱۰۰	الف) تنوع شخصیتی.....
۱۰۴	ب) نقش الگویی شخصیت‌های داستانی.....
۱۰۵	ج) نمونه‌ای از شخصیت‌های گوناگون در داستان‌های قرآن.....
۱۱۰	۲. وقایع و رویدادها.....
۱۱۰	الف) ویژگی رویدادها در داستان‌های قرآن.....
۱۱۴	ب) درگیری و مبارزه در داستان‌های قرآنی.....

● بخش چهارم: داستان پردازی در قرآن

۱. گزینش و پردازش هنرمندانه	۱۲۹
الف) شخصیت پردازی	۱۲۹
ب) توزیع عناصر در پرداخت داستانی	۱۳۱
ج) چگونگی ارائه رویدادها	۱۳۲
د) صحنه پردازی و فضای داستانی در قرآن	۱۳۴
۲. روش های انتقال هنرمندانه	۱۳۶
الف) گفت وگو و آفرینش صحنه های داستانی	۱۳۶
ب) جلوه هایی از گفت وگو در داستان های قرآن	۱۳۸
ج) تنوع در طراحی مراحل داستان	۱۴۵
د) چگونگی ارائه اطلاعات	۱۴۷

● بخش پنجم: جلوه هایی از اسلوب های هنری در تصویر سازی های قرآنی

۱. رمز، نماد و تمثیل	۱۵۱
الف) تعریف رمز و نماد	۱۵۱
ب) رمز، نماد و تمثیل در قرآن	۱۵۳
ج) اهمیت زبان نمادین و رمز گونه	۱۵۶
۲. زمان در داستان های قرآن	۱۵۹
الف) نقش گفت وگوهای قرآنی در پیوند حال و آینده	۱۵۹
ب) فعل و سرعت زمان در داستان های قرآنی	۱۶۱
۳. تکرار در داستان های قرآن	۱۶۸
الف) جلوه های متفاوت تکرار در داستان های قرآن	۱۶۸
ب) بررسی تصاویر پیوسته از داستان ابراهیم	۱۷۱
ج) داستان آدم و ابلیس و اهداف و رویکردهای تکرار در این داستان	۱۷۳
سخن پایانی	۱۷۸
کتابنامه	۱۸۷

دیباچه

حضور پنهان و بی‌بدیل هنر در حوزه دین و در راستای تعالی بخشی روح آدمی هویداست. دین از دیرینه‌های تاریخ تاکنون همگام با هنر و حتی بسی ژرف‌تر، هزار توی هستی بشر را در نور دیده و روح آدمی را صفا و صیقل بخشیده است و راه ناهموار زندگانی را هموار کرده و دیده آدمی را از زمین خاکی به فراسوی هستی کشانده است. در گذر تاریخ، دو مقوله دین و هنر، به زیبایی در هم تنیده‌اند که بازشناسی و بازآرایی آن‌ها از یکدیگر ناممکن می‌نماید. شاید این پیوند و پیوستگی از آن روست که دین و هنر، هر دو در ژرفای جان و عمق هستی انسان و جهان ریشه دارند و با گوش دل می‌توان راز «فطرة الله التي فطر الناس عليها» را از آن‌ها باز شنید. از این جاست که باید پیوند دوسویه دین و هنر را همچون تاریخ پاس داشت.

همواره ادبیات و هنرهای ادبی از مهم‌ترین شاخه‌های هنر به شمار می‌آمده‌اند. از این رو، بهره‌مندی از هنر در رسانه‌ها موجب شکوفایی و بالندگی می‌گردد. بی‌دلیل نیست که آثار بزرگ نمایشی و سینمایی در جهان غالباً بر متون استوار ادبی شکل گرفته است. از همین رو، می‌توان به اهمیت داستان نویسی و قصه‌پردازی پی برد. قصه همواره حضوری پیدا و پنهان در زندگی روزمره ما داشته و دارد.

در میان کتاب‌های آسمانی، قرآن بی‌شک از این جهت ره‌آوردی بزرگ و بی‌مثال دارد.

اصرار قرآن بر قصه‌گویی و قصه‌خوانی، هر خواننده را به وجد و شگفتی و تأمل وامی‌دارد. داستان‌های قرآن به مخاطبان خود، زندگی و جنبش و ایمان و اعتقاد و اراده و تکلیف می‌بخشد و او را به تماشای انسان‌های ملکوتی فرامی‌خواند و زیبایی‌های وجودی آنان را می‌نمایاند.

در بازنمایی این زیبایی‌ها، در داستان‌های قرآنی پژوهشگر ارجمند سرکار خانم عزیزه فروردین گام‌های مهمی برداشته‌اند و نتیجه تلاششان را از مغان راه برنامه‌سازان محترم رسانه ساخته‌اند، امید که دست اندرکاران برنامه‌های صدا و سیما را به کار آید.

اِنَّهُ وَلِيُّ الْتَوْفِیْق
اداره کل پژوهش
مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

پیش‌گفتار

به نام آن‌که جان را فکرت آموخت چراغ دل به نور جان برافروخت
ز فضلش هر دو عالم گشت روشن ز فیضش خاک آدم گشت گلشن^۱
حمد خداوند متعال را که با الطاف خود بر بندگان نیازمندش منت نهاد و به
واسطه بعثت پیامبر اسلام ﷺ، آن‌ها را به سوی مائده آسمانی قرآن، دعوت کرد.
دروود و سلام بی‌پایان برسید و سالار رسولان محمد ﷺ و خاندان پاکش.

پروردگارا! تو را با فروتنی بسیار شکرگزاریم که زندگی معنوی ما را در
دورانی قرار دادی که یکی از معجزه‌های بزرگ تاریخ، یعنی پیروزی انقلاب
قرآنی، به دست احیاگر مکتب ثقلین حضرت امام خمینی علیه السلام تحقق یافت.

امام خمینی علیه السلام ما را به این مائده آسمانی و نسخه کامل، یعنی قرآن کریم دعوت
کرد و بازگشت به قرآن و عمل به آن و ترویج معارف بلند قرآنی را سرلوحه
برنامه‌ها و شعار اصلی‌اش در همه مراحل علمی و عملی‌اش قرار داد. امام
می‌فرمود:

انبیا آمده‌اند تا مردم را از این ظلمت‌ها بیرون بکشند و به مبدأ نور برسانند. از
این طرف ظلمات است و از آن طرف نور؛ نور مطلق. تمام انبیا برای همین

۱. شیخ محمود شبستری، گلشن راز، ص ۶۷.

آمده‌اند و تمام علوم وسیله است و عینیت مال آن نور است - ما عدم‌هاییم -

اصل ما از آن جامست. عینیت مال آن جاست، همه انبیا آمده‌اند که ما را از این

ظلمت بیرون بکشند و به نور برسانند؛ نه به اتوار. از حجاب‌های ظلمانی و از

حجاب‌های نورانی بیرون بکشند و به نور مطلق متصل کنند.^۱

بنابراین، بر ماست که در راه شناخت بیشتر و بهتر قرآن گام برداریم. در این

هنگامه که شبهه‌هایی همچون پاره‌های آتش و فتنه‌های کور بر جامعه می‌تازد و

لشکریان شیطان، ایمان و اعتقاد و هویت و ارزش‌های وجودی جوانانمان را

هدف تیرهای زهرآگین تبلیغاتی خود قرار می‌دهند، چه راهی جز پناه بردن به

حبل الله المتین برای اهل ایمان باقی مانده است و چه سنگری مستحکم‌تر از

قرآن کریم و تربیت‌یافتگان آن، انسان را از خطرها حفظ می‌کند.

در همین راستا می‌توانیم از داستان‌های قرآنی، این منبع بزرگ تربیت و

هدایت، بهره‌های فراوانی ببریم؛ زیرا داستان‌های قرآن نمایشگاهی است سرشار

از هنر آفرینی خداوند بزرگ که ما را به تعقل و تدبیر در صحنه‌های بی‌مانند و

تصاویر ملکوتی آن فرا می‌خواند تا این گونه چشم زیبایی‌بین بشری را باز کند و

زیبایی‌های قرآنی را به او بنمایاند.

داستان‌های قرآن، حکایت زندگی قهرمانان قصه‌ها نیست؛ بلکه خود زندگی

است و به مخاطبان خود، زندگی و جنبش و ایمان و اعتقاد و اراده و تکلیف و...

می‌بخشد. داستان‌های قرآن، مخاطب خود را به تماشای انسان‌های ملکوتی

دعوت می‌کند و زیبایی‌های وجودی آنان را به او می‌نمایاند. مخاطب را به محضر

موسی علیه السلام در کوه طور می‌برد؛ قهرمانی که جرعه نوش وصال محبوب گشت و

۱. امام خمینی رحمته الله علیه، تفسیر سوره حمد، انتشارات جامعه مدرسین، اول، ص ۴۸.

هم‌کلام پروردگار شد و از منبع فیاض و نور مطلق، در کوه طور نور و روشنائی گرفت تا مسیر راه را برای انسان‌ها روشن کند. نوری که انسان امروزی، در ظلمت‌کده پست مدرنیسم به شدت نیازمند ذره‌ای از آن است، تا مسیر زندگیش را درست بینماید.^۱

در یکی از همین صحنه‌ها، از لطف و محبت خداوندی، جان‌ها به وجد می‌آید. آن‌جا که به موسی علیه السلام می‌فرماید: «با فرعون نرم و آرام سخن گوی، شاید که هدایت شود» (طه: ۴۴)

قرآن در این نمایشگاه بزرگ، ما را به تماشای تصاویر زیبایی فرا می‌خواند، تصاویری از مریم و عبادت‌هایش، مریم و بشارت‌های الهی به او. در صحنه‌ای دیگر، تصاویر زیبایی از زندگی توحیدی ابراهیم علیه السلام را به نمایش می‌گذارد و تصویری از اسماعیل علیه السلام؛ این قهرمان با اخلاص و با ایمانی که در برابر فرمان محبوب، خود را نمی‌بیند و پدر را به اجرای تکلیف الهی تشویق می‌کند.^۲ در صحنه زیبای دیگری، ایوب را با شکیبایی و صبر زیبایش می‌بینیم. همچنین خداوند تصاویری از مناجات خاضعانه آدم و حوا را پس از هبوط، به ما نشان می‌دهد و تصاویر زیبای دیگر که درک و فهم هر کدام از آن‌ها می‌تواند زندگی انسان را دگرگون سازد. در این تصاویر، نگرش به زندگی و انسان، نگاهی والا و برتر است. در این نگرش کلان، قصه و داستان همه وسیله‌ای هستند برای هدایت تمام بشریت به سوی نور توحید و نجات انسان‌ها از فتنه‌های شیطان‌ها.

از سال‌ها پیش که در مسیر آموزگاری گام نهادم و تبلیغ دین را وظیفه خود دانستم، از بازگویی داستان‌های قرآنی بهره‌ها برده‌ام. شاهد نوجوانانی بودم که با

۱. این نور و روشنائی به معنای آتش هم آمده است. البته تفسیرها و برداشت‌های زیادی در این باره

۲. صافات: ۱۰۲ و ۱۰۳.

مطرح شده است.

شنیدن این داستان‌ها، دگرگونی‌هایی زُرف در جانشان پدیدار شده است و در پی آن از پوچی و ناامیدی دست برداشته و امید به زندگی پیدا کرده‌اند.

دشمن چه خوب این روش را شناخته و متأسفانه با استفاده از فنون گوناگون قصه‌گویی و رمان‌نویسی، در گسترش فساد و ابتذال و انحراف، موفق بوده است؛ زیرا قصه‌گویی روشی است عام و فراگیر که در تمام مراحل سنی می‌تواند تأثیرگذار باشد و اگر در جهت مثبت از آن بهره‌گیریم، سازنده روح و روان انسان‌ها خواهد بود.

قرآن نیز که با فطرت انسان سروکار دارد، از قالب داستان برای رساندن پیام‌های هدایتی بهره برده است. البته داستان‌های قرآنی، فراتر از تمام تعریف‌ها و تکنیک‌های بشری است و همه واقعیت دارند. حتی داستان‌های تمثیلی در قرآن واقعی‌اند و برخلاف داستان‌های بشری، در این جا تخیل و نمادسازی جایگاهی ندارد و از حقیقت ناب سرچشمه می‌گیرد و هدایتی است برای تمام بشریت و می‌تواند دردهای بی‌درمان بشری را درمان کند.

در این راستا، با توجه به ضرورت استفاده از داستان‌های قرآنی، کار در این زمینه را با راهنمایی‌های استادی بزرگ آغاز کردم. البته تحقیق در این زمینه می‌تواند با رویکردهای متفاوتی انجام گیرد و هر انسانی به فراخور نیاز خویش می‌تواند از این سفره گسترده الهی، بهره‌مند شود.

ادیبان و نویسندگان متعهد می‌توانند با اقتباس از روش‌های قصه‌گویی قرآن، داستان‌ها بسرایند و داستان‌های قرآنی را متناسب با سنین گوناگون و درخور درک و فهم آنان بازنویسی کنند.

هنرمندان متعهد این مرز و بوم، با استفاده از روش تصویرسازی داستان‌های قرآنی، می‌توانند فیلم‌نامه‌ها بنویسند و فیلم‌های خوبی در این زمینه ارائه دهند.

نقاشی و طرح و پرده خوانی داستان‌ها می‌تواند در این رابطه مطرح باشد. پژوهشگران می‌توانند، تحقیقات فنی و تکنیکی، در ارتباط با هنر و ادب در این زمینه داشته باشند. دانشمندان و مفسران نیز می‌توانند با روش‌های مختلف و در حوزه‌های گوناگون، در سطحی گسترده، این داستان‌ها و معارف والای آن را به جامعه ارائه دهند.

این پژوهش‌نگاهی است کلی به داستان‌های قرآنی، با این ادعا که این داستان‌ها منبع تمام زیبایی‌هاست و هنرمندان ما هر چه بخواهند در این وادی می‌یابند.

در این پژوهش، زیبایی و هنر در داستان‌های قرآنی در تمام ابعاد آن مطرح شده است، ولی بحث علمی و نظری صورت نگرفته است. بلکه تلاش شده تا جلوه‌هایی از این زیبایی‌ها در داستان‌های مختلف ارائه گردد. چرا که بحث نظری زیبایی‌شناختی، در توان علمی این بنده حقیر نبود بلکه مفسران، فلاسفه و عرفا و ادیبان و هنرمندان را بایسته و شایسته است که در این زمینه نظر بدهند و بحث کنند.

در این مباحث، گاه برخی از داستان‌ها در بخش‌های مختلف تکرار شده و این تکرار اجتناب‌ناپذیر بود؛ زیرا در هر بخش، از زاویه خاصی به داستان مورد نظر نگریسته شده است. در ترجمه آیات نیز از ترجمه آیت الله مکارم شیرازی استفاده شده است. امید است این اندک تلاش قرآنی که با راهنمایی‌های استاد بزرگوار جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای الهی‌زاده، فراهم شده است، مقبول درگاه الهی باشد.